

WieloWymiarowość wykluczenia społecznego

Diagnoza
i profilaktyka

pod redakcją

Beaty Szluz

Spišská nová Ves 2015

Recenzowała
dr hab. Tatiana Matulayová,
prof. Uniwersytetu Palackiego w Ołomuńcu, Republika Czeska

Opracowanie redakcyjne i korekta
Krystyna Strycharz

Opracowanie techniczne i łamanie
Larus Studio Witold Ziaja

Projekt okładki
Krzysztof Motyka

Druk
Indygo

© Občianske združenie SPEKTRUM-VÝCHOD
© Beata Szluz
Spišská Nová Ves 2015

ISBN 978-80-971181-2-9

Wydawnictwo
Občianske združenie SPEKTRUM-VÝCHOD
Banícka 1489/2
052 01 Spišská Nová Ves
Slovensko

Koncepcje i strategie przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu

Wstęp

Przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu stanowi jedno z ważniejszych zadań dla Unii Europejskiej (UE), wskazanych w Strategii na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu „Europa 2020”. Kraje członkowskie UE mają do zrealizowania liczne szczegółowe zadania przybliżające do osiągnięcia postawionych sobie celów. Pogarszająca się sytuacja społeczna spowodowana kryzysem gospodarczym osłabia bowiem trwałość systemów ochrony socjalnej. Europejski program walki z ubóstwem i wykluczeniem społecznym jest jednym z siedmiu inicjatyw przewodnich wspomnianej strategii.

Zobrazowanie sytuacji Europejczyków umożliwiają zgrupowane dane statystyczne z 2011 r.:

1. 24% całej ludności UE, tzn. ponad 120 mln osób, jest zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym – dotyczy to 27% dzieci żyjących w Europie, 20,5% osób w wieku powyżej 65 lat i 9% osób wykluczonych z rynku pracy;
2. około 9% Europejczyków doświadcza deprivacji materialnej – nie posiada środków finansowych, aby zakupić np. pralkę, samochód, telefon, ogrzewać swoje domy itp.;
3. 17% Europejczyków egzystuje za mniej niż 60% średniego dochodu gospodarstwa domowego w ich kraju;
4. 10% Europejczyków żyje w gospodarstwach domowych, w których nikt nie ma pracy;
5. dostrzegana jest różnica pomiędzy systemami pomocy społecznej w różnych krajach UE – najlepsze zmniejszają ryzyko ubóstwa o 60%, najmniej efektywne o mniej niż 15% (średnia UE to 35%);

6. O 12 mln więcej kobiet niż mężczyzn żyje w ubóstwie w UE;

7. niektóre populacje, np. Romowie, są szczególnie narażone na wykluczenie: około dwie trzecie osób doświadcza bezrobocia, co drugie dziecko uczęszcza do przedszkola i tylko 15% osób ma dostęp do szkoły średniej¹.

Przytoczone wybrane dane statystyczne pozwalają na zobrazowanie skali problemów. Strategia obejmuje szeroki zakres działań, stanowi podstawę, wskazuje określone zadania do realizacji, zachęca do angażowania się instytucji UE i poszczególnych państw w walkę z wykluczeniem społecznym. Bardzo ważny jest dialog i nawiązywanie współpracy międzysektorowej w zakresie walki z ubóstwem i wykluczeniem społecznym pomiędzy podmiotami, wśród których można wskazać: podmioty publiczne, organizacje pozarządowe, przedsiębiorstwa prywatne, podmioty ekonomii społecznej, pracowników naukowych, instytuty badawcze, a także organizacje międzynarodowe. Mogą one dotrzeć do zainteresowanych podmiotów krajowych oraz władz regionalnych i lokalnych.

Z. Bauman podkreślił, iż „każde społeczeństwo w odmienny sposób interpretuje obecność ubogich i definiuje ich społeczną przydatność – włącza biednych bądź wyklucza, marginalizuje i pozbawia praw, w różny też sposób rozwiązuje problem ubóstwa”². Celem opracowania jest próba określenia i przybliżenia pojęcia „wykluczenie społeczne” oraz wybranych koncepcji, a także strategii przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu.

1. Pojęcie i wybrane koncepcje wykluczenia społecznego

Pojęcie „wykluczenie społeczne” zostało użyte w latach siedemdziesiątych ubiegłego stulecia przez R. Lenoira, który odniósł to określenie do osób niepełnosprawnych fizycznie i umysłowo, podejmujących próby samobójcze, osób starszych, maltretowanych dzieci, narkomanów, przestępców, samotnych rodziców i innych osób marginalizowanych oraz gospodarstw domowych z wieloma problemami³. Zakres wykluczonych społecznie był poszerzany. Współcześnie

¹ European Commission, *Poverty and social exclusion*, <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=751>, data dostępu: 6.09.2015.

² Z. Bauman, *Praca, konsumpcjonizm i nowi ubodzy*, tłum. S. Obirek, Kraków 2006, s. 189.

³ Szerzej zob. R. Lenoir, *Les exclus: un Français sur dix*, Paris 1974. R. Szarfenberg zebrał synonimy i słowa powiązane znaczeniowo z pojęciem wykluczenia społecznego. Wymienił następujące określenia: marginalność, marginesowość, marginalizację, wyłączenie, ekskluzję, dezintegrację, segregację, separację, odosobnienie, alienację, atomizację, izo-

wskazuje się na stare i nowe wymiary wykluczenia społecznego. Wśród wspomnianych wymiarów wymienia się wykluczenie w zakresie np.: zatrudnienia, edukacji, mieszkalnictwa, zdrowia, dostępu do dóbr materialnych, dostępu do usług, sprawiedliwego traktowania, wolnego czasu czy integracji społeczno-kulturowej. K.W. Frieske podkreślił, że w ujęciu socjologicznym „marginalność społeczna jest analizowana przede wszystkim jako zjawisko struktury społecznej, w której pojawiają się ludzie nieprzypisani [...] do dobrze określonych pozycji społecznych i z tego względu niekorzystający ze statusowych uprawnień właściwych tym pozycjom lub ludzie zajmujący pozycje, których status jest w mniejszej czy większej mierze ułomny. [...] Bez względu na to, czy mamy na uwadze kulturową obcość czy ułomność statusu jednostek czy grup społecznych, marginalność oznacza mniej czy bardziej ograniczone uczestnictwo w określonym porządku społecznym i brak dostępu do jego podstawowych instytucji, takich jak: rynek pracy, rynek konsumpcji, system instytucji wymiaru sprawiedliwości, system edukacyjny, system gwarancji socjalnych itp.”⁴ Podobne stanowisko zajął F. Mahler, który ukazał marginalność w kontekście rozwoju i uczestnictwa człowieka w życiu społecznym. Wśród cech grupy marginalnej wymienił: pozbawienie władzy lub dostępu do podejmowania decyzji, mniejsze prawa, mniejsze możliwości wyboru i zasoby ekonomiczne, niższą pozycję ekonomiczną, gorsze możliwości edukacyjne i zawodowe, dyskryminację prawną, społeczne naznaczenie oraz praktyki dyskryminacyjne. W ujęciu F. Mahlera sytuację osoby marginalnej charakteryzują: poczucie deprywacji i zagrożenia, frustracja, strach przed przyszłością, pesymizm, bierność, a także niezdolność do kierowania własnym życiem⁵. Wyróżnił zatem skutki wykluczenia społecznego dla jednostki w kontekście jej funkcjonowania psychicznego.

lację, wykorzystanie, peryferyzację, gettyzację, defaworyzację, dezafiliację, deklasację, degradację, destabilizację, niepewność, dezorganizację, uprzedmiotowienie, uzależnienie. Podkreślił, że przytoczone pojęcia nie określają bezpośrednio ludzi. Pojawiły się także nazwy takie jak: margines społeczny, ludzie luźni, ludzie zbędni, ludzie marginesowi, zbiorowości zmarginalizowane, zbiorowości defaworyzowane, zbiorowości peryferyjne, lumpenproletariat, podklasa. Większość z tych określeń jest nacechowana negatywnie, dlatego ich użyteczność w zastosowaniach naukowych jest ograniczona. Tenże, *Pojęcie wykluczenia społecznego*, http://rszarf.ips.uw.edu.pl/pdf/pojecie_ws.pdf, data dostępu: 6.09.2015, s. 2.

⁴ K.W. Frieske, *Marginalność społeczna* [w:] *Encyklopedia socjologii*, t. 2, Warszawa 1999, s. 168.

⁵ Por. F. Mahler, *Maldevelopment and Marginality* [w:] *Insights into Maldevelopment. Reconsidering the Idea of Progress*, red. J. Danecki, Warszawa 1993, s. 193.

W literaturze naukowej szczególne miejsce zajmują prace H. Silver, która wyróżniła trzy paradygmaty społecznego wykluczenia: solidarnościowy, specjalizacji i monopolizacji. Pierwszy z nich wiąże się z zerwaniem więzi społecznych pomiędzy jednostką a społeczeństwem. Państwo jest zatem odpowiedzialne za tworzenie właściwych instytucji i polityki społecznej. Wykluczenie w perspektywie specjalizacji jest wyjaśniane w aspekcie postępującego zróżnicowania społecznego oraz podziału pracy. Oznacza ograniczony dostęp jednostek do społecznej wymiany, zasobów i działań. Rola państwa sprowadza się do poprawy kondycji jednostek, wzmocnienia poczucia ich podmiotowości oraz opracowania takiego wzoru obywatelskości, z którego wynikałyby prawa i obowiązki jednostki. Wykluczenie społeczne w ujęciu trzeciego paradygmatu, tzn. monopolizacji, ma źródło w hierarchii społecznej. Rola państwa sprowadza się do równoważenia sił grup dominujących, kompensowania sytuacji nierówności przez zabezpieczenia socjalne oraz formułowania praw indywidualnych i wspólnotowych⁶. H. Silver wyłoniła, na podstawie przeprowadzonych analiz, 23 kategorie uznane za zagrożone wykluczeniem społecznym. Należą do nich: długotrwale bezrobotni i bezrobotni z krótkimi okresami zatrudnienia; zatrudnieni w niepewnych warunkach i na miejscach pracy niewymagających kwalifikacji (starsi pracownicy, niechronieni kodeksem pracy); nisko opłacani pracownicy i ubodzy; chłopci bez ziemi; osoby bez kwalifikacji, analfabeci, osoby przerywające naukę w szkole; umysłowo i fizycznie upośledzeni i niesprawni; uzależnieni od substancji psychoaktywnych; przestępcy, więźniowie, ludzie z kryminalną przeszłością; samotni rodzice; wykorzystywane dzieci, wyrastające w problemowych rodzinach; młodzież, szczególnie bez doświadczeń zawodowych lub dyplomów szkolnych; pracujące dzieci; kobiety; cudzoziemcy, uchodźcy i imigranci; rasowe, religijne, językowe i etniczne mniejszości; pozbawieni praw obywatelskich; odbiorcy pomocy społecznej; potrzebujący, ale nieuprawnieni do pomocy społecznej; mieszkańcy budynków nadających się do generalnego remontu lub wyburzenia albo mieszkający w złych sąsiedztwach; osoby, których poziom konsumpcji sytuuje się poniżej potrzebnego do przetrwania (głodujący, bezdomni, Czwarty Świat); osoby, których konsumpcja, spędzanie czasu wolnego lub inne praktyki są napiętnowane lub uznane za dewiacyjne (nadużywający alkoholu lub narkotyków, prze-

⁶ Por. H. Silver, *Social exclusion and social solidarity: three paradigms*, „International Labour Review” 1994, nr 5–6, s. 531–578.

stępcy, inaczej ubrani, mówiący, subkultury, sekty); przemieszczający się w dół struktury społecznej; społecznie izolowani, bez przyjaciół i rodziny⁷. Z kolei A. Aasland i T. Flåtten wyłonił: wyłączenie z korzystania z praw obywatelskich, wykluczenie z rynku pracy, a także z udziału w społeczeństwie obywatelskim i w życiu społecznym⁸. J. Czapiński skonstruował typologię odnoszącą się do wykluczenia społecznego. Pierwsze określił jako strukturalne, zdefiniowane przez następujące cechy położenia społecznego: miejsce zamieszkania (wieś), niskie wykształcenie własne i ojca oraz dochody na osobę w rodzinie poniżej granicy ubóstwa. Kolejne to wykluczenie fizyczne ze względu na podeszły wiek czy inwalidztwo. Trzecie, normatywne, związane jest z następującymi kryteriami: nadużywaniem alkoholu bądź przyjmowaniem narkotyków, konfliktem z prawem, samotnością i byciem ofiarą dyskryminacji z powodu wyglądu, przekonań czy narodowości itp.⁹ Wykluczenie społeczne jest zjawiskiem wielowymiarowym, w praktyce oznacza niemożność uczestnictwa w życiu gospodarczym, politycznym i kulturalnym w wyniku braku dostępu do zasobów, dóbr i instytucji, ograniczenia praw społecznych oraz deprywacji potrzeb.

2. Strategie przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu

W UE obecnie wykonuje pracę tylko około 30% osób czynnych zawodowo. Niskie są wskaźniki zatrudnienia kobiet¹⁰ i osób starszych. Bezrobocie wśród młodych ludzi wynosi ponad 21%. Około 80 mln osób ma niskie lub podstawowe kwalifikacje. Z uczenia się przez całe życie korzystają najczęściej osoby najbardziej wykształcone. Wydłużona aktywność zawodowa będzie w przyszłości związana z koniecznością nabywania nowych umiejętności przez całe życie zawodowe. W kolejnych latach konieczne będą wysokie kwalifikacje pracowników na 16 mln miejsc pracy. Liczba miejsc dla pracowników posiadających

⁷ Taż, *Reconceptualizing Social Disadvantage: Three Paradigms of Social Exclusion* [w:] *Social Exclusion: Rhetoric Reality Responses*, red. G. Rogers, Ch. Gore, J.B. Figueiredo, Genewa 1995, s. 74–75.

⁸ Por. A. Aasland, T. Flåtten, *Ethnicity and social exclusion in Estonia and Latvia*, „*Europe-Asia Studies*” 2001, vol. 53, nr 7, s. 1028.

⁹ Por. J. Czapiński, *Trzy typy wykluczenia społecznego* [w:] *Diagnoza społeczna 2005. Warunki i jakość życia Polaków*, red. J. Czapiński, T. Panek, Warszawa 2005, s. 276.

¹⁰ Szerzej zob. M. Urbańska, *Szanse kobiet na rynku pracy*, „*Saeculum Christianum. Pismo historyczno-społeczne*” 2009, nr 2, s. 227–238.

niskie kwalifikacje zmniejszy się o około 12 mln. W UE 8% pracujących osób nie jest w stanie przekroczyć progu ubóstwa ze względu na zbyt niskie zarobki. Szczególnie zagrożone są osoby bezrobotne¹¹. Istotna jest zatem realizacja działań w całym spektrum polityki, w zakresie: minimum wsparcia dochodowego, rynku pracy, opieki zdrowotnej, edukacji, mieszkalnictwa, a także wykorzystania funduszy unijnych w celu wspierania integracji społecznej. Komisja Europejska zaproponowała, że 20% środków z Europejskiego Funduszu Społecznego (EFS) zostanie przeznaczonych na walkę z ubóstwem i wykluczeniem¹². Państwa członkowskie UE korzystają z metody koordynacji w dziedzinie ochrony socjalnej i integracji społecznej oraz Społecznego Komitetu Ochrony Socjalnej.

Wśród kierunków działań w Polsce przyjętych na lata 2014–2020 wymieniono m.in.: zmniejszenie wykluczenia dzieci i młodzieży, stworzenie szansy osobom młodym na bezpieczne wejście na rynek pracy oraz ułatwienie im godzenia pracy zawodowej z zakładaniem rodziny, aktywną integracją osób wykluczonych społecznie, wsparcie osób starszych oraz zapobieganie niepewności mieszkaniowej. Najważniejszym celem jest trwałe zmniejszenie liczby osób zagrożonych ubóstwem i wykluczeniem społecznym o 1,5 mln oraz wzrost spójności społecznej¹³. Krajowa strategia ograniczania ubóstwa i wykluczenia społecznego opiera się na dowodach, co wymaga sprawnego systemu gromadzenia i analizowania danych i informacji. System ten jest stosowany do monitorowania postępów. Zakłada rozszerzenie możliwości zatrudnienia na grupy w niekorzystnej sytuacji. Obejmuje mapowanie koncentracji terytorialnej wykraczające poza

¹¹ Por. Komisja Europejska, *Komunikat Komisji Europa 2020. Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu*, Bruksela, 3.03.2010, KOM(2010) 2020 wersja ostateczna, s. 20–21. Zob. B. Szluz, *Kwestia bezrobocia a problemy współczesnej rodziny* [w:] *W trosce o współczesnego człowieka*, red. B. Szluz, Z. Frączek, Rzeszów 2006, s. 112–127.

¹² Szerzej zob. European Commission, *European platform against poverty and social exclusion*, <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=961&langId=en>, data dostępu: 6.09.2015.

¹³ Zob. Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, *Krajowy Program Przeciwdziałania Ubóstwu i Wykluczeniu Społecznemu 2020. Nowy wymiar aktywnej integracji*, <https://www.premier.gov.pl/wydarzenia/decyzje-rzadu/uchwala-w-sprawie-przyjecia-programu-pod-nazwa-krajowy-program.html>, data dostępu: 28.07.2015. „Krajowy Program Przeciwdziałania Ubóstwu i Wykluczeniu Społecznemu 2020. Nowy wymiar aktywnej integracji” jest dokumentem operacyjno-wdrożeniowym. Ustanowiono go w celu realizacji średniookresowej strategii rozwoju kraju – Strategii Rozwoju Kraju 2020, Strategii Rozwoju Kapitału Ludzkiego, Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego, Krajowej Strategii Rozwoju Regionalnego oraz innych strategii rozwoju.

poziom regionalny. Zawiera środki umożliwiające przejście od opieki w domu do opieki społeczności lokalnych, a także środki na zapobieganie i zwalczanie segregacji w szerokim zakresie¹⁴.

Przy dokonywaniu analizy strategii przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu nasuwa się myśl dotycząca roli aktorów w tworzeniu rozwiązań. Ważne wydaje się odwołanie do świadomości społecznej oraz społeczeństwa obywatelskiego, organizacji pozarządowych, sektora ekonomii społecznej, a także związków zawodowych, pracodawców czy instytucji finansowych. W przygotowaniu strategii bierze się pod uwagę czas realizacji i miejsce ze względu na dużą różnorodność problemów w poszczególnych krajach. Należy zwrócić uwagę na postawy społeczne wobec wykluczenia, ponieważ zdarza się, że jest ono ukrywane, zaprzeczane jego istnieniu. Wiąże się to z kreowaniem idyllicznego obrazu sytuacji szczególnie przez społeczeństwo cieszące się wysokim poziomem dobrobytu, które niechętnie przyznaje się do istnienia wykluczenia¹⁵. Zakłóca to bowiem do pewnego stopnia funkcjonowanie obywateli, którzy nie chcą eksponować problemów. Dlatego jednym z ważnych aspektów formułowania strategii jest uwidocznienie, wyeksponowanie palących problemów społecznych. Kolejny punkt widzenia wiąże się z indywidualizowaniem wykluczenia, co niesie określone konsekwencje. Niewłaściwe jest uwzględnianie tylko takiego podejścia, bez szerszego odniesienia do aspektów zbiorowych, strukturalnych. Wielostronne ujęcie prowadzi do formułowania bardziej spójnych strategii. Niezbędne jest także uwzględnienie warunków ekonomicznych, ponieważ dostrzeżono tendencję do „wypychania” z rynku pracy części populacji, co skutkuje wejściem w sferę gospodarki

¹⁴ Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady ustanawiające wspólne przepisy dotyczące Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, Europejskiego Funduszu Społecznego, Funduszu Spójności, Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich oraz Europejskiego Funduszu Morskiego i Rybackiego, objętych zakresem wspólnych ram strategicznych oraz ustanawiające przepisy ogólne dotyczące Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, Europejskiego Funduszu Społecznego i Funduszu Spójności, oraz uchylające rozporządzenie Rady (WE) nr 1083/2006, COM(2011) 615 final/2, 2011/0276 (COD), http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/regulation/pdf/2014/proposals/regulation/general/general_proposal_pl.pdf, data dostępu: 6.09.2015.

¹⁵ Szerzej zob. J. Estivill, *A face nao reconhecida e as imagens da pobreza* [w:] *Pobreza não: Erradicação da pobreza 1997–2000*, Ministerio de Solidariedade e Segurança Social, Lisbon 1997; I. Baptista, H. Perista, A.L. Aguiar, *A pobreza no Porto: representações sociais e practicas institucionais*, Oporto 1995.

nieformalnej. Największy wpływ na ochronę socjalną mają rządy poszczególnych państw. Wokół tego zagadnienia toczy się dyskusja. Poszczególne kraje poszukują w tym zakresie rozwiązań zmierzających do racjonalizacji w kształtowaniu tzw. modelu społecznego.

Na strategię można spojrzeć także z perspektywy celów takich jak: reprodukcyjne, paliatywne i lecznicze, prewencyjne, emancypacyjne. Z pierwszym wiąże się stwierdzenie: „zawsze będą ludzie biedni i wykluczeni”. Na reprodukcyjny charakter ubóstwa wskazuje J. Wasilewski, wypowiadając się o „spirali biedy”. Ubóstwo, jego zdaniem, wiąże się z połączeniem dwóch czynników, tzn. wielodzietności ubogich rodzin i wielopokoleniowego zatrudnienia jej członków w rolnictwie¹⁶. Utrzymuje się ono na określonym poziomie. G Simmel postawił tezę dotyczącą społecznego umiejscowienia osób wykluczonych w związku z ubóstwem: „Ludzie ubodzy sytuują się w pewien sposób na zewnątrz grupy, ale jest to tylko szczególny sposób interakcji, który łączy ich z całością tej grupy”¹⁷. Osoby ubogie nie funkcjonują poza zbiorowością, lecz pozostają z nią w specyficznych relacjach.

Drugi rodzaj strategii ma na celu złagodzenie i zminimalizowanie wykluczenia społecznego. Strategie są ukierunkowane na działania wiążące się z sytuacjami nadzwyczajnymi, jak np. katastrofy naturalne – trzęsienia ziemi, susza, pożary; katastrofy spowodowane przez ludzi – wojny, głód, deportacje; sytuacje związane ze zdrowiem – przewlekłe choroby, epidemie; problemy urbanistyczne – odbudowa domów; edukacja – analfabetyzm itd.

Z kolei trzecie podejście jest ukierunkowane na zapobieganie. Przykładem mogą być działania podejmowane w dziedzinie zdrowia. Efekty są osiągnięte przez działania profilaktyczne kierowane np. do kobiet, matek z dziećmi czy sprofilowane na zapobieganie wybranym chorobom. Jest to integrowanie edukacji i podstawowej opieki zdrowotnej.

Ostatni rodzaj strategii wiąże się z włączeniem obywateli, ich zaangażowaniem do działania i rozwiązywania problemów. Kierunek wyznacza dążenie do integracji, partycypacji, partnerstwa i podejścia przestrzennego (regiony, województwa, powiaty, gminy, miasta, metropolie itp.).

¹⁶ Por. M. Gąsior, Rozmowa z Jackiem Wasilewskim: *Prawda o polskiej biedzie. W kraju żyją dwa miliony ubogich*, www.natemat.pl/2457,prawda-o-polskiej-biedzie-w-kraju-zyja-dwa-miliony-ubogich, data dostępu: 12.08.2015.

¹⁷ Cyt. za: J. Damon, *Wykluczenie*, Warszawa 2012, s. 23.

Wskazywanie pewnych typologii nie oznacza wyboru jednego prawidłowego podejścia, nie sugeruje ich rozłączności w odniesieniu do działań praktycznych.

Podsumowanie

Ważne wydaje się budowanie przemyślanych strategii zarówno na poziomie UE, jak i w poszczególnych krajach, a także jak najbliżej beneficjenta, np. w gminach. Istotna jest praca środowiskowa, wspieranie różnych form samopomocy i samoorganizacji osób narażonych na wykluczenie oraz upowszechnianie wolontariatu w obszarze pomocy społecznej. Jako niezbędne postulowane są działania zmierzające do usprawnienia systemu świadczenia usług oraz poprawy ich jakości, jak również poradnictwo i wsparcie dla osób narażonych na wykluczenie społeczne.

Summary

Social exclusion is a phenomenon of both the past and the present, and if nothing is done, it will also be one of the future. It affects millions of persons who struggle to survive in the hardest living and working conditions. Throughout history, the forms taken by exclusion have evolved, both with regard to their characteristics and the attitudes adopted towards them. Exclusion currently takes on different appearances on the various continents, and even within them, at the regional and national levels. But it affects everyone. Programmes and measures addressing its various aspects have also changed and are not the same in all four corners of the world. The actors involved do not play the same role in their desire to reduce and eradicate exclusion. For all of the above reasons, it is important to gain a better knowledge of social exclusion.

Key words: inequality, marginalization, social problems, exclusions and inclusions

